

EWA ZASĘPA

PERSONALNY WYMIAR RELIGIJNOŚCI A STRUKTURA OSOBOWOŚCI

Artykuł ten jest poświęcony problemowi związku między religijnością personalną – wymiaru, który został wyróżniony i zdefiniowany przez Jaworskiego (1987/1988; 1989; 1998) – a cechami osobowości.

Każdy człowiek stara się nadać swemu życiu sens, znaczenie. Dąży nie tylko do tego, aby jego życie było coraz bogatsze, pełniejsze, ale pragnie również, aby on sam stawał się coraz bardziej dojrzałą osobą. Na drodze tych poszukiwań często pojawia się religia, rzeczywistość transcendentna. Wielu badaczy podkreśla, iż religia ma bardzo duże znaczenie dla egzystencji człowieka, dla rozwoju jego osobowości (Pastuszka, 1964; Fromm, 1966; Uchnast, 1975; Frankl, 1978; Francis, 1985; Chlewiński, 1982; Allport, 1988; Prężyna, 1990; Koziński, 1991; Chaim, 1991; 1993; Szymoń, 1998; 1999; 2000) oraz dla zachowania zdrowia psychicznego (Easton, Andrews, 2000; Hintikka i in. 2000; Pardini i in. 2000).

Religia ma swój aspekt przedmiotowy i podmiotowy. Aspekt przedmiotowy religii oznacza zbiór prawd, reguł postępowania, norm, czynności obrzędowych, instytucji, nakazów i zakazów, które regulują stosunek między człowiekiem i Bogiem (Prężyna, 1981; Kuczkowski, 1998; Szymoń, 1999). Aspekt zaś podmiotowy, czyli religijność, to – jak podaje Kuczkowski (1998) – „[...] podmiotowe, subiektywne, indywidualne ustosunkowanie się osoby do systemu prawd, przy zaangażowaniu całej osobowości” (s. 22).

Wiele form religii łączy się z wieloma formami religijności. Makselon (1990) uważa, iż religijność jest związana z aktem wyboru. Ten akt wyboru jest różny u poszczególnych osób; u jednych dotyczy wielu warstw psychiki,

a u innych – tylko marginesu życia. „Paralelnie do takiego czy innego wyboru Boga kształtuje się określona osobowość religijna. Osobowość religijna to zespół psychicznych cech i zachowań znamienych dla jednostek religijnych” (Makselon, 1990, s. 263). Biorąc pod uwagę dużą różnorodność tych zespołów, można wyróżnić specyficzne typy religijności, np. religijność zewnętrzna i wewnętrzna (Makselon, 1990), religijność spójna i niespójna (Chaim, 1991). Jaworski (1987/1988; 1989; 1998) wyróżnił i zdefiniował wymiar personalny i apersonalny religijności (wymiary te są związane z religijnością chrześcijańską). Aspekt podmiotowy religii jest rozważany w personalizmie – nurcie filozoficznym analizującym problemy osoby, jej umiejscowienie w świecie (Mounier, 1960; Rodziński, 1980; 1989; Wojtyła, 1986; 1994). Według personalizmu religia chrześcijańska jest religią personalną. Istnieją w niej wspólnie trzy elementy: człowiek, który jest bytem osobowym – stanowiący podmiot przeżycia religijnego; Osoba Boga – będąca przedmiotem przeżycia religijnego; relacja osobowa – stanowiąca specyficzny typ relacji między osobą człowieka i Bogiem osobowym (Jaworski, 1987/1988; 1989; 1998). Jaworski (1989) określił religię personalną „modelową formą religijności”. Jest ona realizacją ontycznej relacji osobowej pomiędzy osobą ludzką a Osobą Boga, a zarazem najwyższą formą religijności. „Wielkość ładunku personalnego w religijności może być różna u poszczególnych osób: od pełnego nasilenia wymiaru personalnego (religijność personalna) aż do braku personalnego odniesienia między podmiotem i przedmiotem religijności (religijność apersonalna)” (Jaworski, 1989, s. 12).

W teoretycznym modelu religijności personalnej jest mowa o tym, iż osoby, których kontakty z Bogiem mają charakter osobowych odniesień, charakteryzują się religijnością personalną. Osoby zaś, które Boga traktują reistycznie, instrumentalnie, charakteryzują się religijnością apersonalną (Jaworski, 1987/1988; 1989; 1998). W psychologicznym opisie religijności personalnej i apersonalnej należy uwzględnić specyficzne cechy: przedmiotu i podmiotu przeżyć religijnych oraz relacji między podmiotem i przedmiotem (tamże).

„Przeżywając kontakt z Bogiem (z Sacrum), człowiek jako podmiot tego przeżywania charakteryzuje się różnymi cechami zależnie od typu przeżywanej religijności” (Jaworski, 1998, s. 78). A mianowicie, osoby, które charakteryzują się religijnością personalną, charakteryzuje: aktywność i zaangażowanie, spontaniczność i twórczość, otwartość, autonomiczność, poczucie odpowiedzialności i wolności, świadomość celowości w życiu, allocentryzm, stabilność. Specyficzne cechy, które charakteryzują osobę o religijności apersonalnej, są następujące: pasywność i obojętność, sztywność i naśladownictwo,

izolacja, heteronomiczność, brak poczucia wolności i odpowiedzialności, dezorientacja egzystencjalna, egocentryzm, labilność (Jaworski, 1989, s. 50-57).

Osoby o religijności personalnej inaczej interpretują przedmiot religijności – Boga, w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej (różnice dotyczą zarówno znaczenia denotacyjnego, jak i znaczenia konotacyjnego pojęcia „Bóg”). Osoby o religijności personalnej traktują Boga w sposób osobowy; stanowi On dla nich wartość terminalną i centralną. Bóg i religia są wartościami zinternalizowanymi. Natomiast osoby o religijności apersonalnej traktują Boga reistycznie; jest On dla nich wartością instrumentalną i peryferyjną. Bóg i religia są wartościami niezinternalizowanymi (Jaworski, 1989, s. 59-62).

Religijność personalną i apersonalną różnicuje też typ relacji zachodzącej między człowiekiem i Bogiem. W religijności personalnej relacja ta jest: dialogowa, wzajemna, bezpośrednia, zaktualizowana, natomiast w religijności apersonalnej – monologowa, jednostronna, pośrednia, niezaktualizowana (Jaworski, 1989, s. 63-65).

W prezentowanych badaniach religijność personalna oraz apersonalna pełni rolę zmiennej niezależnej. Zmienną zależną jest struktura osobowości. Przyjęcie takiego kierunku zależności jest uproszczeniem problemu, dokonany na potrzeby tej pracy. Ustalenie precyzyjnego kierunku zależności między religijnością a osobowością jest zadaniem bardzo trudnym. Szymoła (1999) pisze, iż „[...] związek obu tych struktur jest złożony i wieloaspektowy. [...] Najczęściej mówi się o wzajemnym oddziaływaniu na siebie osobowości i religijności” (s. 52).

Strukturę osobowości zbadano przy zastosowaniu technik opracowanych na podstawie koncepcji ujmujących osobowość w kategoriach cech. Pierwsza z nich – to czynnikowa teoria osobowości Cattella, druga zaś – koncepcja tzw. Wielkiej Piątki Costy i McCrae.

Cattell pisze, iż „[...]osobowość jest tym, co pozwala przewidzieć, co dana osoba zrobi w danej sytuacji” (Cattell, 1950, s. 2 – za: Hall, Lindzey, 1994). Stąd też „[...] za najważniejszy cel badań nad osobowością uznał ustalenie praw określających, jak ludzie o danych strukturach osobowości zachowują się w różnego rodzaju sytuacjach i środowiskach” (Strelau, 2000, s. 528). Najważniejszym pojęciem, za pomocą którego Cattell opisuje osobowość, jest „cecha”. „Cecha [...] jest zbiorem reakcji stanowiących pewnego rodzaju jedność, która pozwala reakcje te podciągnąć pod jedno określenie i ujmować w ten sposób do wielu celów” (Cattell, 1946, s. 72 – za: Chlewiński, 1987,

s. 76). Cattell wyróżnił cechy powierzchniowe i cechy źródłowe (konstytucjonalne oraz środowiskowe). Cechy źródłowe (zarówno konstytucjonalne, jak i środowiskowe) zostały podzielone ze względu na sposób, w jaki się wyrażają, na: dynamiczne, uzdolnieniowe i temperamentalne (zob. Chlewiński, 1964; 1987). Do badania osobowości dzieci, młodzieży i dorosłych Cattell opracował wiele czynnikowych kwestionariuszy osobowości (por. Kostrzewski, 1964; 1967; Nowakowska, 1970; Strelau, 2000); do diagnozy struktury osobowości dorosłych skonstruował on 16-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości.

Costa i McCrae zdefiniowali osobowość operacyjnie jako „[...] strukturę [...] najbardziej podstawowych wymiarów wpływających na cechy identyfikowane zarówno w naturalnych językach, jak i kwestionariuszach psychologicznych” (Costa, McCrae, 1992, s. 14 – za: Zawadzki i in. 1998, s. 21). Costa i McCrae wyodrębnili 5 czynników osobowości. Opracowania tego modelu osobowości dokonano na podstawie analiz psychometrycznych skal testowych i analiz leksykalnych. Ten 5-czynnikowy model osobowości tworzą następujące wymiary: Neurotyczność (*Neuroticism*), Ekstrawersja (*Extraversion*), Otwartość na doświadczenie (*Openness to Experience*), Ugodowość (*Agreeableness*), Sumiennność (*Conscientiousness*) (Zawadzki i in. 1998; Strelau, 2000; Oleś, 2000). Każdy z tych 5 czynników zawiera po 6 składników – cech bardziej specyficznych, o mniejszym poziomie ogólności. Neurotyczność obejmuje: lęk, agresywną wrogość, depresyjność, impulsywność, nadwrażliwość, nadmierny samokrytycyzm. Ekstrawersja zawiera: towarzyskość, serdeczność, asertywność, aktywność, poszukiwanie doznań, emocjonalność w zakresie pozytywnych emocji. Otwartość na doświadczenie obejmuje takie składniki, jak: wyobraźnia, estetyka, uczucia, działania, idee, wartości. Na wymiar Ugodowość składa się: zaufanie, prostolinijność, altruizm, ustepliwość, skromność, skłonność do rozczulania się. Sumiennność obejmuje jako składniki: kompetencję, skłonność do utrzymywania porządku, obowiązkowość, dążenie do osiągnięć, samodyscyplinę, rozwagę (Zawadzki i in. 1998, s. 13-20; Anastasi, Urbina, 1999, s. 470; Strelau, 2000, s. 553).

Jaworski (1987/1988; 1989; 1998) nie tylko stworzył teoretyczny model religijności personalnej, ale też scharakteryzował na podstawie badań obraz siebie oraz poziom jawnego i ukrytego niepokoju osób o religijności personalnej i apersonalnej (dokonał tego przy zastosowaniu Testu Przymiotników (ACL) H. G. Gougha i A. B. Heilbruna oraz Arkusza Samopoznania Cattella. Jaworski (1989) doszedł do wniosku, iż osoby o religijności personalnej mają osobowość bardziej zintegrowaną i są bardziej przystosowane w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej. Wykazują wysoką samoocenę, zaufanie

do siebie, kontrolę siebie, wytrwałość, zrównoważenie oraz cenią porządek wewnętrzny. Nie przejawiają one symptomów wskazujących na jawny lub ukryty niepokój. Mają silne „ja” oraz silną wolę. Osoby o religijności personalnej są pozytywnie i optymistycznie nastawione do życia. Wykazują one nastawienie altruistyczne i allocentryczne w stosunku do innych ludzi. Lubią kontakty społeczne. Są serdeczne, otwarte, sumienne, obowiązkowe. U osób o religijności personalnej mamy do czynienia z otwartym światem *selfu*; jest tu otwarcie własnego „ja” na Boga, inne osoby i świat. Osoby o religijności apersonalnej wykazują symptomy słabszego *ego* – są niecierpliwie, pobudliwe, mają słabszą samokontrolę, słabszą wolę i wyższy wskaźnik ukrytego niepokoju. Mniej ufają sobie; są bardziej konfliktowe, dominatywne, niezadowolone, uciążliwe. Pragną uzyskać niezależność. W stosunku do innych ludzi są pełne rezerwy, podejrzliwe, agresywne. Charakteryzuje je zamknięty świat własnego „ja”.

Zainteresowanie koncepcją religijności personalnej wydaje się wzrastać; dowodem na to jest rosnąca liczba prowadzonych badań, dotyczących tego wymiaru religijności. Chaim (1997) stwierdził, iż religijność personalna wiąże się z poczuciem zrozumienia, otwartością, akceptacją, szacunkiem i zaangażowaniem w środowisku rodzinnym badanych osób. Autor ten ponadto wykazał, iż wymiar personalny religijności jest dodatnio związany z poziomem empatii, ujemnie zaś – z makiawelizmem (Chaim, 2000). Franczak i Doktor (2000), badając grupę młodzieży, doszli do następujących wniosków: religijność personalna wzrasta wraz z wiekiem badanych osób; wymiar ten nie jest istotnie związany z płcią, wykształceniem respondenta i jego rodziców, wielkością rodziny i jej atmosferą, obecnością ojca w rodzinie. Z personalnym wymiarem religijności pozytywnie koreluje uczestnictwo we mszy św. oraz modlitwa osobista. Osoby o religijności personalnej mają większe poczucie szczęścia w chwili obecnej. Personalny wymiar religijności łączy się bardziej z negatywnym stosunkiem do sekt, New Age. Uczestnictwo we mszy św. i modlitwa osobista są negatywnie związane z apersonalnym wymiarem religijności. Z wymiarem tym wiąże się pozytywnie większy autorytaryzm, neurotyzm i akceptacja przekonań i praktyk New Age, mniejsze poczucie własnej wartości, mniejsze poczucie szczęścia w chwili obecnej.

Celem prezentowanych badań jest również dalsza psychologiczna analiza religijności personalnej. W swych interesujących badaniach Jaworski (1989; 1998) posłużył się Arkuszem Samopoznania Cattella, który uwzględnia pięć czynników mierzących dwa rodzaje niepokoju (jawny i ukryty). Warto też zbadać, czy pozostałe cechy Cattellovskiego modelu osobowości są istotnie

związane z personalnym wymiarem religijności. Aby charakterystyka osób z religijnością personalną i apersonalną była bogatsza i uwzględniała więcej aspektów badawczych, posłużono się też narzędziem, które zbudowane jest na podstawie koncepcji wskazującej na to, iż istnieje pięć „podstawowych” wymiarów konstytuujących strukturę osobowości człowieka. Te wymiary „[...] mają charakter najbardziej ogólnych cech zachowania (są najwyższe w hierarchii), a przy tym są cechami realnymi, niezmienniczymi, uniwersalnymi i uwarunkowanymi biologicznie” (Zawadzki i in. 1998, s. 22). Te dwa modele osobowości, mimo iż ujmują osobowość w kategoriach cech, różnią się między sobą sposobem identyfikowania istotnych w jej opisie wymiarów.

Opierając się na literaturze przedmiotu, sformułowano następującą hipotezę:

H1 – Religijność personalna jest związana z innymi cechami osobowości niż religijność apersonalna.

Osoby o religijności personalnej mają bardziej dojrzałą i zintegrowaną strukturę osobowości, są bardziej przystosowane do otaczającej rzeczywistości, lepiej sobie radzą z trudnymi sytuacjami, mają bardziej pozytywne nastawienie do innych ludzi w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej.

I. METODA

1. *Zastosowane techniki badawcze*

Strukturę osobowości badano za pomocą 16-czynnikowego Kwestionariusza Osobowości Cattella oraz Inwentarza Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. 16-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości służy do pomiaru obrazu struktury osobowości. Został zbudowany na podstawie teorii osobowości Cattella, opierającej się na wynikach analizy czynnikowej, przy zastosowaniu której Cattell uzyskał 16 bipolarnych czynników wyjaśniających strukturę osobowości (Nowakowska, 1970; Hall, Lindzey, 1994). Polska wersja tej techniki składa się z 300 pytań (na każdą skalę przypada od 18 do 20 pytań). Polską adaptację kwestionariusza opracował Choynowski i Nowakowska. Czynniki, które mierzy ten kwestionariusz, są następujące: A: Cyklotymia-Schizotymia, B: Wysoka Inteligencja-Niska Inteligencja, C: Dojrzałość emocjonalna-Neurotyczność, E: Dominowanie-Uległość, F: Surgencja-Desurgencja, G: Wysokie Superego-Niskie Superego, H: Odporność-Brak odporności, I: Wrażliwość-Brak wrażliwości, L: Paranoidalna podejrzliwość-Brak podejrzliwości, M:

Niekonwencjonalność-Konwencjonalność, N: Racjonalizm-Prostota, O: Depresyjna niepewność siebie-Pewność siebie, Q1: Radykalizm-Konserwatyzm, Q2: Samowystarczalność-Zależność od grupy, Q3: Wysoka samoocena-Niska samoocena, Q4: Wysokie napięcie ergiczne-Niskie napięcie ergiczne (Nowakowska, 1970). Rzetelność polskiej adaptacji techniki obliczono przy zastosowaniu współczynnika zgodności wewnętrznej i współczynnika stałości. Współczynniki zgodności wewnętrznej wahają się od 0,52 do 0,89, współczynniki stałości zaś – od 0,50 do 0,90. Oszacowano też trafność polskiej adaptacji kwestionariusza; obliczono, iż dobrze on różnicuje grupę osób neurotycznych od normalnych (Nowakowska, 1970).

Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae został oparty na tzw. 5-czynnikowym Modelu Osobowości (modelu Wielkiej Piątki). Polskiej adaptacji NEO-FFI dokonali: Zawadzki, Strelau, Szczepaniak, Śliwińska (1998). Technika ta składa się z 60 pytań. Rzetelność polskiej adaptacji NEO-FFI oszacowano przy zastosowaniu współczynnika zgodności wewnętrznej α Cronbacha. Współczynniki te są następujące: NEU – 0,80, EKS – 0,77, OTW – 0,68, UGD – 0,68, SUM – 0,82. Trafność inwentarza obliczono poprzez porównanie samoopisu osoby z oszacowanymi cechami oraz poprzez korelację oszacowań dokonanych przez dwie osoby. Najwyższe współczynniki korelacji pomiędzy samoopisem a szacowaniem uzyskano dla skal: EKS (średnia około 0,60), NEU i OTW (średnie powyżej 0,50). Nieco niższe współczynniki uzyskano dla skal UGD i SUM (średnie powyżej 0,40). Dla dwóch oszacowań uzyskano następujące współczynniki: dla skal EKS, SUM i OTW średnie wynosiły powyżej 0,40, dla skal NEU i UGD – powyżej 0,30 (Zawadzki i in. 1998).

Pomiar nasilenia personalnego wymiaru religijności został dokonany za pomocą Skali Religijności Personalnej Jaworskiego. Pierwotna wersja tej skali liczyła 100 twierdzeń (Jaworski, 1989). Ostateczna wersja zawiera 30 pozycji. Rzetelność skali oszacowana metodą retestowania wynosi od 0,69 do 0,85. Osoby badane ustosunkowują się do poszczególnych twierdzeń na skali od 1 do 7. Wynik maksymalny to – 210, a minimalny – 30. Wynik maksymalny wskazuje na w pełni personalny charakter religijności, minimalny zaś – na apersonalny jej charakter. Sędziowie kompetentni analizowali treść pytań skali i wyodrębnili cztery podskale, tj. I – Wiara (WR), II – Moralność (MR), III – Praktyki religijne (PR), IV – Self religijny (SR) (Jaworski, 1998). (Ze względu na ograniczenia objętości, w niniejszym artykule, pominięto szczegółową analizę zależności między strukturą osobowości a czterema wymiarami religijności personalnej).

2. Osoby badane i przebieg badań

W badaniach uczestniczyło 65 kobiet w wieku 20-25 lat (studiujących psychologię lub pedagogikę na Uniwersytecie Łódzkim). Deklarowały one pisemnie, iż są wyznania rzymsko-katolickiego. Badania przeprowadzono w sposób grupowy.

II. WYNIKI

W wyniku badania Skalą Religijności Personalnej Jaworskiego uzyskano średni wynik $M = 144,34$; $SD = 34,01$. Przy zastosowaniu testu nieparametrycznego Kołmogorowa-Smirnowa stwierdzono, iż rozkład wyników uzyskanych w zakresie religijności personalnej nie różni się istotnie statystycznie od rozkładu normalnego ($z = 1,004$; $p < 0,26$). Aby móc poszukiwać różnic międzygrupowych w zakresie cech osobowości, wyodrębniono następujące grupy osób: grupę kobiet o religijności personalnej (charakteryzującą się najwyższymi wynikami w zakresie mierzonej zmiennej), grupę kobiet o religijności apersonalnej (która uzyskała najniższe wyniki w Skali Religijności Personalnej) oraz grupę charakteryzującą się umiarkowanymi wynikami w zakresie religijności personalnej. Przeliczono w tym celu wyniki surowe badanych osób, uzyskane w zakresie personalnego wymiaru religijności, na standaryzowane, wyrażone w skali stenowej. Otrzymano następujący rozkład wyników: 30,8% osób ($N = 20$) charakteryzuje się wynikami niskimi (1-4 sten), 33,9% osób ($N = 22$) – wynikami średnimi (5-6 sten) i 35,5% osób ($N = 23$) – wynikami wysokimi (7-10 sten). Tak więc grupę osób o religijności personalnej (RP) stanowiły 23 osoby, zaś grupę osób o religijności apersonalnej (RaP) tworzyło 20 osób; 22 osoby charakteryzowały się umiarkowanym nasileniem religijności personalnej (uRP).

Interpretację cech osobowości przeprowadzono również na podstawie wyników wyrażonych na skali stenowej, w której wartość średnią czynnika określa się na poziomie 5,5 stena. Powyżej tego poziomu znajdują się wyniki oscylujące ku biegunowi dodatniemu, zaś poniżej – ku biegunowi ujemnemu danego czynnika (dokładnie: wyniki w przedziale 1-4 sten – to wyniki niskie, w przedziale 5-6 sten – to wyniki przeciętne, między zaś 7 a 10 stenem znajdują się wyniki wysokie).

Tab. 1. Istotność różnic między średnimi wynikami uzyskanymi w 16-czynnikowym Kwestionariuszu Osobowości przez osoby z wysokim (RP), umiarkowanym (uRP) i niskim (RaP) poziomem religijności personalnej

Wymiary osobowości	RP		uRP		RaP		F	p	Test Duncana
	M	SD	M	SD	M	SD			
A (Cyklotymia-Schizotypia)	70,68	20,06	70,76	10,88	60,50	20,39	10,54	0,22	
B (Wysoka inteligencja-Niska inteligencja)	70,84	20,03	70,94	1,39	7,67	1,72	0,08	0,91	
C (Dojrzałość emocjonalna-Neurotyczność)	50,79	2,04	4,52	1,66	4,75	2,01	2,20	0,12	
E (Dominowanie-Uległość)	50,95	10,65	50,64	10,93	40,92	20,19	10,10	0,34	
F (Ekspansywność-Brak ekspansywności)	50,37	10,83	50,94	20,13	60,50	20,11	10,18	0,31	
G (Wysokie superego-Niskie superego)	50,74	10,59	50,29	10,49	50,17	20,04	00,52	0,59	
H (Odporność na zagrożenie-Brak odporności)	60,47	20,76	50,29	10,96	40,25	10,60	30,72	0,03	RP>RaP
I (Wrażliwość-Brak wrażliwości)	70,05	10,99	60,94	10,71	60,83	30,01	00,03	0,96	
L (Paranoidalna podejrzliwość-Brak podejrzliwości)	40,74	20,45	50,47	10,62	60,67	10,72	30,37	0,04	RaP>RP
M. (Niekonwencjonalność-Konwencjonalność)	60,21	10,78	70,64	10,93	70,83	10,85	30,86	0,02	RaP>RP, uRP>RP
N (Racjonalizm-Prostota)	40,00	10,83	40,35	20,05	40,67	30,06	00,32	0,72	
O (Depresyjna niepewność siebie-Pewność siebie)	50,68	10,92	60,35	10,61	70,08	20,07	20,11	0,13	
Q1 (Radykalizm-Konserwatyizm)	20,37	10,21	40,23	10,71	40,83	10,53	12,21	0,0001	RaP>RP, uRP>RP
Q2 (Samowystarczalność-Zależność od grupy)	40,84	10,61	50,05	20,43	50,33	10,92	00,22	0,80	
Q3 (Zadowolenie z siebie-Brak zadowolenia z siebie)	40,63	10,38	40,58	20,09	40,00	00,85	00,67	0,51	
Q4 (Wysokie napięcie ergiczne-Niskie napięcie ergiczne)	60,63	20,36	60,47	20,06	60,58	10,93	00,02	0,97	

Przeprowadzona analiza wyników badań przy zastosowaniu analizy wariancji ANOVA ujawniła istotne statystycznie różnice pomiędzy kobietami o wysokim (RP), umiarkowanym (uRP) i niskim (RaP) poziomie religijności personalnej w zakresie czterech wymiarów osobowości (tab. 1, 2).

Bardzo istotne różnice między porównywanymi grupami występują w czynniku radykalizm-konserwatyzm (Q1). Istotne różnice są też w wymiarach: odporność na zagrożenie-brak odporności (H), paranoidalna podejrzliwość-brak podejrzliwości (L) oraz niekonwencjonalność-konwencjonalność (M).

Przy zastosowaniu Testu Wielokrotnego Rozstępu Duncana oszacowano, iż kobiety o religijności personalnej są bardziej konserwatywne niż kobiety o religijności apersonalnej i o umiarkowanym poziomie religijności personalnej. Są one bardziej przywiązane do tradycji, zwyczajów, przyjmują też bardziej tradycyjną postawę wobec takich problemów, jak rozwody, kontrola urodzeń, zbrojenia, rola Kościoła w kulturze i w życiu ludzi. W większym stopniu cechuje je cierpliwość, spokój, lepiej też znoszą niepowodzenia.

Osoby o religijności personalnej wykazują większą odporność na zagrożenie w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej. Osoby należące do grupy RP cechują się aktywnością, żywotnością, łatwością w kontaktowaniu się z innymi, zainteresowaniem płcią przeciwną, łagodnością, szczerością, wiarą we własne siły, impulsywnością, ale bez wewnętrznego napięcia. Dobrze znoszą zmęczenie i napięcie powstające w trakcie kontaktów społecznych. Natomiast osoby tworzące grupę RaP źle znoszą trudy życia, są bojaźliwe, nieśmiałe, skryte, pełne rezerwy, mają tendencję do zamykania się w sobie. Nie ujawniają swych uczuć, są chłodne, powściągliwe w sposobie bycia. Nie są towarzyskie, trzymają się na uboczu. Nie wierzą we własne siły. Cechuje je ponadto sumienność, ostrożność, rozwaga.

Na wymiarze paranoidalna podejrzliwość-brak podejrzliwości średni wynik osób o religijności personalnej wyraża tendencję grupy ku biegunowi ujemnemu, co świadczy, iż jest ona mniej podejrzliwa, akceptuje innych ludzi, jest do nich życzliwie nastawiona. Grupa ta nie przejawia skłonności do zazdrości, jest przyjazna, serdeczna, łagodna, ufna w stosunkach z innymi, zainteresowana innymi. Cechuje ją ponadto wyrozumiałość, tolerancja, pogoda ducha, zrównoważenie. Łatwo dostosowuje się do otoczenia. Grupa RaP otrzymała w tym wymiarze średni rezultat świadczący o paranoidalnej podejrzliwości badanych osób. Są one więc podejrzliwe, zawistne, zazdrosne, zgryźliwe, sztywne, obojętne. Cechuje je ponadto wyniosłość, skrupulatność, poprawność

w zachowaniu. Osoby z grupy uRP osiągnęły średni wynik w tym czynniku, pokrywający się prawie ze środkiem wymiaru.

Tab. 2. Istotność różnic między średnimi wynikami uzyskanymi w Inwentarzu Osobowości NEO-FFI przez osoby z wysokim (RP), umiarkowanym (uRP) i niskim (RaP) poziomem religijności personalnej

Wymiary osobowości	RP		uRP		RaP		<i>F</i>	<i>p</i>	Test Dun-cana
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
NEU (Neurotyczność)	40,13	10,74	30,95	10,49	40,55	20,09	0,61	0,54	
EKS (Ekstrawersja)	50,74	20,07	50,36	10,49	50,50	20,28	0,20	0,81	
OTW (Otwartość na doświadczenie)	40,91	10,78	40,86	10,67	30,95	20,06	10,81	0,17	
UGD (Ugodowość)	40,39	20,15	40,63	10,94	30,90	20,34	0,63	0,53	
SUM (Sumienność)	50,17	10,03	50,54	10,43	50,45	10,54	0,46	0,63	

Osoby o religijności personalnej są mniej niekonwencjonalne w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej oraz z osobami o umiarkowanym nasileniu religijności personalnej (należy zauważyć, iż na podstawie średnich wyników stenowych wszystkie trzy grupy badanych osób znalazły się w polu dodatnim tego czynnika). Grupa RP jest mniej ekscentryczna, twórcza, mniej czuje się niedostosowana i odrzucana w społeczeństwie. Mniej wyraźnie występują u osób z religijnością personalną takie cechy, jak zainteresowania estetyczne i abstrakcyjne, mała praktyczność, niedbałość o sprawy codzienne, bogata wyobraźnia, wrażliwość estetyczna, niezależny sposób bycia.

Aby zidentyfikować zmienne, które odgrywają istotną rolę w zaklasyfikowaniu osoby do jednej z trzech wyróżnionych grup (RP, uRP lub RaP), zastosowano analizę dyskryminacyjną (zmienne poddane analizie zamieszczono w tab. 1 i 2). Metoda ta pozwala na łączenie informacji dotyczących predyktowności poszczególnych zmiennych. Wykorzystano procedurę „krokową”, która jest oparta na minimalizowaniu wskaźnika λ Wilksa (przy zastosowaniu testu Boxa oszacowano warunki konieczne do zastosowania tej metody statystycznej, tzn. normalność doboru i równość macierzy kowariancji). Analiza rozpoczyna się od zmiennej, która najbardziej różnicuje grupy. Do kolejnego kroku włączona jest zmienna mająca najmniejszą wartość wskaźnika λ . W ostatecznym modelu analizy dyskryminacyjnej pozostało sześć zmiennych,

które wraz z wartościami λ Wilksa i poziomem istotności różnic pomiędzy trzema porównywanymi grupami osób badanych przedstawia tabela 3.

Tab. 3. Wyniki analizy dyskryminacyjnej

Krok	Nazwa zmiennej	λ Wilksa	<i>P</i>
1	Q1 – Radykalizm-Konserwatyzm	0,64	0,0001
2	H – Odporność na zagrożenie-Brak odporności	0,53	0,0001
3	M – Niekonwencjonalność-Konwencjonalność	0,46	0,0001
4	L – Paranoidalna podejrzliwość-Brak podejrzliwości	0,43	0,0001
5	F – Ekspansywność-Brak ekspansywności	0,41	0,0001
6	A – Cyklotymia-Schizotypia	0,38	0,0001

Spośród rozpatrywanych czynników następujące z nich w łącznym działaniu różnicują osoby o religijności personalnej, o religijności apersonalnej oraz osoby o umiarkowanym poziomie religijności personalnej: radykalizm-konserwatyzm (Q1), odporność na zagrożenie-brak odporności (H), niekonwencjonalność-konwencjonalność (M), paranoidalna podejrzliwość-brak podejrzliwości (L), ekspansywność-brak ekspansywności (F), cyklotymia-schizotypia (A). Wartość współczynnika λ w kolejnych krokach spada, tzn. iż zróżnicowanie między grupami jest coraz mniejsze. Współczynnik λ określa stopień niewyjaśnionej wariancji po włączeniu danej zmiennej do równania. Podana przy ostatnim czynniku wartość tego współczynnika umożliwia określenie łącznego procentu wariancji wyjaśnianej przez funkcję dyskryminacyjną. Sześć zmiennych wyróżnionych w modelu analizy dyskryminacyjnej wyjaśnia łącznie 62% zmienności.

Opierając się na wartościach zmiennych predykcyjnych analizowanych przypadków, poprawnie zaklasyfikowano je do poszczególnych grup w 73%. Do grupy RaP poprawnie zaklasyfikowano 66,7% przypadków, do grupy RP – 94%, zaś do grupy uRP – 53% badanych.

Analiza ta pozwoliła na wyznaczenie cech dyskryminacyjnych z pełnej struktury zmiennych wykorzystanych w badaniu i ustalenie, które z tych cech są istotne, które zaś redundacyjne wobec tych pierwszych.

Tak więc analiza dyskryminacyjna wykazała, iż osoby z grupy RP charakteryzują się większym, w porównaniu z osobami z grupy RaP i uRP, nasileniem konserwatyizmu, przywiązaniem do tradycji oraz negatywnymi postawa-

mi wobec kontroli urodzeń, doskonalenia zbrojeń, ułatwiania rozwodów. Kobiety, których religijność ma charakter personalny, lepiej niż kobiety z grupy RaP i uRP znoszą zmęczenie, napięcia powstałe w trakcie kontaktów interpersonalnych, są bardziej odporne w różnych trudnych sytuacjach życiowych. Ponadto – w porównaniu z grupą RaP i uRP – są mniej niekonwencjonalne, mniej ekscentryczne, twórcze, mniej czują się niedostosowane i odrzucone, w mniejszym stopniu zaznaczają się u nich takie cechy, jak zainteresowania estetyczne i abstrakcyjne, mała praktyczność, niedbałość o sprawy codzienne, bogata wyobraźnia, wrażliwość estetyczna, niezależny sposób bycia. Cechuje je brak paranoidalnej podejrzliwości, ufność, zainteresowanie innymi ludźmi. U osób z grupy RP występuje tendencja do przejawiania mniejszej ekspansywności niż u osób z grupy RaP i uRP (warto zauważyć, iż średni wynik w czynniku F jest w grupie tej umiejscowiony blisko centrum wymiaru, choć po stronie braku ekspansywności), są one bardziej refleksyjne, mają skłonność do analizowania własnych przeżyć, poważnego traktowania życia. Kobiety o religijności personalnej są bardziej dobrodusze, troskliwe, serdeczne, ufne, przystosowujące się w porównaniu z kobietami o religijności apersonalnej, ale w mniejszym stopniu mają te cechy niż kobiety o umiarkowanym natężeniu religijności personalnej.

Grupa RaP zaś charakteryzuje się mniejszym konserwatyzmem (średni wynik znajduje się po stronie bieguna ujemnego czynnika Q1), mniej wyraźnie zaznacza się u nich przywiązanie do tradycji, zwyczajów niż u osób z grupy RP i uRP. Osoby z grupy RaP cechuje brak odporności na zagrożenie, zahamowanie, nieśmiałość, ostrożność, tendencja do zamykania się w sobie. Charakteryzują się intensywnym życiem wewnętrznym, bogatą wyobraźnią, wrażliwością estetyczną. Są bardziej niekonwencjonalne, w sprawach praktycznych – mniej odpowiedzialne. W grupie czują się odrzucone i nieprzystosowane. Grupa RaP przejawia, w porównaniu z RP i uRP, bardziej paranoidalną podejrzliwość, skłonność do zazdrości, zgryźliwość, sztywność, obojętność. Charakteryzuje ją ponadto większy entuzjazm, lekkomyślność, gadatliwość, czujność niż grupę RP i uRP. Mają mniejsze nasilenie w porównaniu z osobami z RP i uRP takich cech, jak serdeczność, chęć do współpracy, dobroduszość, ufność.

Kobiety o umiarkowanym nasileniu religijności personalnej cechuje mniejszy poziom konserwatyzmu niż grupę kobiet o religijności personalnej, ale większy w porównaniu z grupą osób o religijności apersonalnej (warto zauważyć, iż wszystkie trzy średnie wyniki mieszczą się po stronie bieguna ujemnego czynnika). Są one przeciętnie odporne na zagrożenie, towarzyskie, żywot-

ne, łagodne, aktywne. W większym stopniu niż osoby z grupy RP, ale w mniejszym niż z grupy RaP, występują u nich takie cechy, jak ekscentryczność, niekonwencjonalność, lekkomyślność, zainteresowania artystyczne. Poziom nasilenia paranoidalnej podejrzliwości, nieufności i zawiści skierowanej do innych jest u nich umiarkowany. Są one ekspansywne, lekkomyślne, aktywne, gadatliwe, ale poziom nasilenia tych cech jest u nich mniejszy niż u osób z grupy RaP. W porównaniu z kobietami z dwóch pozostałych grup cechuje je największy poziom takich cech, jak dobroduszość, serdeczność, ufność, beztroska, troskliwość.

III. DYSKUSJA

Celem prezentowanego badania było określenie, jakie są relacje między personalnym wymiarem religijności a różnymi cechami osobowości (mierzonymi przy zastosowaniu 16-czynnikowego Kwestionariusza Osobowości Cattella oraz Inwentarza Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae). Starano się wskazać na te cechy, które najbardziej charakteryzują grupę kobiet o religijności personalnej i apersonalnej.

Spośród badanych 65 kobiet wyodrębniono 3 grupy: osoby o religijności personalnej, o religijności apersonalnej oraz o umiarkowanym poziomie religijności personalnej. Analizy wyników badań dokonywano różnymi metodami statystycznymi, aby móc uwzględnić inne aspekty otrzymanych danych i wzbogacić w ten sposób wyniki pracy oraz dokonać dokładniejszej charakterystyki badanych osób. Przeprowadzona analiza otrzymanych danych (przy zastosowaniu analizy wariancji jednoczynnikowej oraz Testu Wielokrotnego Rozstępu Duncana) ujawniła istotne statystycznie różnice pomiędzy kobietami należącymi do trzech wyodrębnionych grup w zakresie czterech wymiarów osobowości. W modelu analizy dyskryminacyjnej zaś wystąpiło więcej zmiennych (6), niektóre z nich wzięte indywidualnie nie miały siły dyskryminacyjnej na poziomie istotnym statystycznie.

Wyniki badań potwierdziły sformułowaną na wstępie hipotezę mówiącą o tym, że kobiety o religijności personalnej charakteryzują się innymi cechami osobowości niż kobiety o religijności apersonalnej. A dokładnie przyjęto, iż osoby, których religijność ma bardziej personalny charakter, cechują się bardziej zintegrowaną osobowością, są lepiej przystosowane do otoczenia i mają lepsze kontakty interpersonalne w porównaniu z osobami o religijności apersonalnej.

Stwierdzono, że kobiety o religijności personalnej mają bardziej zintegrowaną, dojrzałą osobowość. Są cierpliwe, spokojne, wierzą we własne siły, akceptują siebie. Bardziej też zastanawiają się nad swoim postępowaniem, kontrolują swoje działania. Są one refleksyjne, do życia podchodzą poważnie, traktując je jako zadanie. Ponadto lepiej radzą sobie z trudnościami, lepiej znoszą niepowodzenia, są lepiej przystosowane do otoczenia. Pomaga im w tym duża aktywność, żywotność, łatwość kontaktowania się z innymi, również mniejsze subiektywne poczucie odrzucenia i niedostosowania społecznego. Łatwo dostosowują się do zmiennych warunków otoczenia. Występują u nich mniej wyraźnie takie cechy, jak mała praktyczność, niedbałość o sprawy codzienne. Kobiety o religijności personalnej są bardziej konserwatywne, chronią tradycyjne wartości, są bardziej przywiązane do tradycji, zwyczajów, przyjmują bardziej tradycyjną postawę wobec takich problemów, jak rozwody, kontrola urodzeń, zbrojenia, rola Kościoła w kulturze i w życiu ludzi. W stosunku do innych ludzi są mniej podejrzliwe, życzliwie nastawione, przyjazne, serdeczne, ufne. Wykazują zainteresowanie sprawami innych. Dobrze znoszą zmęczenie i napięcie powstające w trakcie kontaktów społecznych. Są też wyrozumiałe, pogodne, tolerancyjne, zrównoważone, dobroduszne, troskliwe, nastawione do innych allocentrycznie i altruistycznie. Dobrze czują się też wśród innych ludzi.

Kobiety o religijności apersonalnej cechuje słabsze „ja”, mniej zintegrowana struktura osobowości. Nie wierzą bowiem we własne siły, mniej akceptują siebie, w mniejszym stopniu są cierpliwe, spokojne i odpowiedzialne. Takie cechy mogą utrudniać doskonalenie własnej osobowości, osiągnięcia coraz wyższego poziomu jej zintegrowania. Kobiety należące do omawianej grupy gorzej są przystosowane do otoczenia. Źle znoszą trudy życia, są bardziej beztroskie, przy tym uległe, submisyjne, bojaźliwe, nieśmiałe. Mniej efektywne przystosowanie do rzeczywistości jest związane z takimi cechami osobowości, jak sztywność, obojętność, duże poczucie niedostosowania, odrzucenia w społeczeństwie. W kontaktach interpersonalnych kobiety o religijności apersonalnej są pełne rezerwy, obojętne, podejrzliwe, zawistne, zazdrosne, zgryźliwe, wyniosłe, starają się jednak zachowywać poprawność w zachowaniu. Raczej nie są towarzyskie, trzymają się na uboczu. Nie angażują się w sprawy innych. Mają tendencję do zamykania się w sobie. Są bardziej egocentryczne.

Personalizacja relacji człowieka do Boga jest związana z kształtowaniem dojrzałej, przystosowanej do rzeczywistości osobowości. Warto jednak w tym miejscu powrócić do myśli Szymołona (1999), iż zależność między osobo-

wością i religijnością jest „[...] złożona i wieloaspektowa. [...] Najczęściej mówi się o wzajemnym oddziaływaniu na siebie osobowości i religijności” (s. 52). Człowiek dojrzały, odpowiedzialny za swoje życie, dobrze przystosowany do rzeczywistości będzie też bardziej poważnie traktował swoje przeżycia wewnętrzne, będzie rozwijał, ciągle wzbogacał swoje kontakty z Bogiem, którego potrafi traktować jako Osobę. Człowiek otwarty, tolerancyjny, ufny w stosunku do świata i innych ludzi będzie umiał wejść w relację osobową z Bogiem.

Wyniki tych badań są zbieżne z wynikami badań Jaworskiego (1989; 1998), który również doszedł do wniosku, iż osoby o religijności personalnej i apersonalnej różnią się od siebie strukturą osobowości. Stwierdził on, iż osoby o religijności personalnej charakteryzują się wyższym poziomem integracji osobowości, wyższym poziomem przystosowania ogólnego. W stosunku do siebie samej osoby o religijności personalnej są bardziej wymagające, obowiązkowe, pozytywnie nastawione do życia. Mają zaufanie do swoich sił. Przejawiają spokój, opanowanie. W stosunku do innych wykazują postawy allocentryczne i altruistyczne. Pragną zrozumieć innych. Czują się dobrze w kontaktach społecznych. Są życzliwe, serdeczne. Osoby, które w sposób personalny przeżywają swoją relację z Bogiem, również do innych są nastawione życzliwie, serdecznie. Te wnioski są zbieżne z wynikami Chaima (2000), który stwierdził, iż personalny wymiar religijności koreluje dodatnio z poziomem empatii, a ujemnie z poziomem makiawelizmu.

W prezentowanych badaniach stwierdzono, iż apersonalny wymiar religijności jest związany z mniejszym spokojem, mniejszą cierpliwością oraz mniejszą akceptacją siebie. Również do takich wniosków doszli Franczak i Doktor (2000).

Uważam, że należy sformułować pewne uwagi, które można by wykorzystać w przyszłych badaniach poruszających omawiany problem. Warto by mianowicie zbadać, czy – i jakie – zależności między strukturą osobowości a religijnością personalną występują w grupie mężczyzn, oraz porównać strukturę osobowości kobiet wierzących: o religijności personalnej, apersonalnej, o umiarkowanym poziomie religijności personalnej oraz kobiet niewierzących. Ważne byłoby też wyeliminować ewentualny wpływ zmiennej aprobaty społecznej, bowiem – jak pisze Karyłowski (1982) – są nią nasycone wszystkie narzędzia mierzące uczucia i zachowania moralne. Udzielając odpowiedzi na pytania, osoba kieruje się nie merytoryczną treścią pytania, lecz miejscem, jakie określone zachowanie zajmuje na kontinuum „[...] od zachowań i cech

społecznie niepożądanych do zachowań i cech społecznie pożądanych” (Edwards, 1957 – za: Drwał, Wilczyńska, 1995, s. 57).

BIBLIOGRAFIA

- Allport, G. W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: IN PAX.
- Anastasi, A., Urbina, S. (1999). *Testy psychologiczne*. Warszawa: PTP.
- Cattell, R. B., Eber, H., Tatsuoka, M. M. (1970). *Sixteen Personality Factor Questionnaire (16 PF) in clinical, educational, industrial and research psychology*. Champaign, Illinois: Institute for Personality and Ability Testing.
- Chaim, W. (1991). *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*. Lublin: RW KUL.
- Chaim, W. (1993). Religijność jako komunikacja (zastosowanie paradygmatu interakcyjnego w psychologii religii). *Roczniki Filozoficzne*, 41, 4, 23-39.
- Chaim, W. (1997). Klimat rodzinny jako korelat personalnego wymiaru religijności. *Studia Płockie*, 25, 221-230.
- Chaim, W. (2000). Niektóre cechy charakteru a personalny wymiar religijności. W: T. Doktor, K. Franczak (red.), *Postawy wobec religii. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa: Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, s. 7-20.
- Chlewiński, Z. (1964). Elementy cattellowskiej teorii osobowości. *Roczniki Filozoficzne*, 12, 4, 49-57.
- Chlewiński, Z. (1982). Wprowadzenie do psychologii religii. W: Z. Chlewiński (red.), *Psychologia religii*. Lublin: Wyd. KUL, s. 11-59.
- Chlewiński, Z. (1987). *Postawy a cechy osobowości*. Lublin: TN KUL.
- Drwał, R. Ł., Wilczyńska, J. (1995). Opracowanie Kwestionariusza Aprobata Społecznej (KAS). W: R. Ł. Drwał (red.), *Adaptacja kwestionariuszy osobowości. Wybrane zagadnienia i techniki*. Warszawa: PWN, s. 57-66.
- Easton, K., Andrews, J. (2000). The roles of the pastor in the interdisciplinary rehabilitation team. *Rehabilitation Nursing*, 25(1), 10-12.
- Francis, L. J. (1985). Personality and religion: Theory and measurement. W: L. B. Brown (red.), *Advances in the psychology of religion*. Oxford: Pergamon Press, s. 171-184.
- Franczak, K., Doktor, T. (2000). Niektóre korelaty religijności personalnej i apersonalnej. W: K. Franczak, T. Doktor (red.), *Postawy wobec religii. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa: Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, s. 71-85.
- Frankl, V. E. (1978). *Nieświadomiony Bóg*. Warszawa: PWN.
- Fromm, E. (1966). *Szkice z psychologii religii*. Warszawa.
- Hall, C. S., Lindzey, G. (1994). *Teorie osobowości*. Warszawa: PWN.
- Hintikka, J., Koskela, K., Kontula, O., Viinamaki, H. (2000). Gender differences in associations between religious attendance and mental health in Finland. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 188 (11), 772-776.
- Jaworski, R. (1987/1988). Psychologiczna analiza religijności personalnej i apersonalnej. *Studia Płockie*, 25/26, 241-245.
- Jaworski, R. (1989). *Psychologiczne uwarunkowania religijności personalnej*. Lublin: Wyd. KUL.

- Jaworski, R. (1998). Psychologiczne badania religijności personalnej. *Zeszyty Naukowe KUL*, 41, 3-4, 77-88.
- Karyłowski, J. (1982). *O dwóch typach altruizmu*. Wrocław: Ossolineum.
- Kostrzewski, J. (1964). Czynniki kwestionariusze R. B. Cattella do badania osobowości dzieci i ich wartość diagnostyczna. *Roczniki Filozoficzne*, 12, 4, 59-79.
- Kostrzewski, J. (1967). Rzetelność i trafność polskiego przekładu 14-czynnikowego kwestionariusza do badania osobowości dzieci 8-, 12-letnich. *Roczniki Filozoficzne*, 15, 4, 57-70.
- Kuczkowski, S. (1998). *Psychologia religii*. Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuitów.
- Makselon, J. (1990). *Psychologia dla teologów*. Kraków.
- Mounier, E. (1960). *Co to jest personalizm*. Warszawa: Wyd. Znak.
- Nowakowska, M. (1970). Polska adaptacja 16-czynnikowego Kwestionariusza Osobowościowego R. B. Cattella. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 478-500.
- Oleś, P. (2000). Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 1-2, 7-18.
- Pardini, D., Plante, T., Sherman, A., Stump, J. (2000). Religious faith and spirituality in substance abuse recovery. Determining the mental health benefits. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 19(4), 347-354.
- Pastuszka, J. (1964). Osobowość a religijność człowieka. Analiza psychologiczna. *Roczniki Filozoficzne*, 12, 4, 5-16.
- Prężyna, W. (1981). *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*. Lublin: RW KUL.
- Prężyna, W. (1990). Religijny wymiar człowieka w ujęciu ks. prof. Józefa Pastuszki. *Zeszyty Naukowe KUL*, 33, 1-4, 127-137.
- Rodziński, A. (1980). *U podstaw kultury moralnej*. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych.
- Rodziński, A. (1989). *Osoba, moralność, kultura*. Lublin: RW KUL.
- Strelau, J. (2000). Osobowość jako zespół cech. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 2). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 525-560.
- Szymoń, J. (1998). Specyfika przeżycia religijnego. *Roczniki Psychologiczne*, 1, 167-180.
- Szymoń, J. (1999). *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*. Lublin: RW KUL.
- Szymoń, J. (2000). Osobowościowe korelaty lęku wobec Boga. W: Doktor T., Franczak K. (red.), *Postawy wobec religii. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*. Warszawa: Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego, s. 186-210.
- Uchnast, Z. (1975). Psychologiczne aspekty dojrzałej religijności. *Częstochowskie Studia Teologiczne*, 3, 147-161.
- Wojtyła, K. (1986). *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin: TN KUL.
- Wojtyła, K. (1994). *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Lublin: TN KUL.
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M. (1998). *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

THE PERSONAL RELIGIOUSNESS AND THE PERSONALITY TRAITS

S u m m a r y

This article presents problem of relationship between the personal religiousness and the personality traits. 65 20-25 aged women were examined. The following techniques were used: Sixteen Personality Factor Questionnaire (16 PF) designed by R. B. Cattell, Personality Inventory NEO-FFI constructed by Costa and McCrae and Jaworski's Personal Religiousness Scale. The results of the studies indicate to the persons with personal religiousness are more conservatism of temperament, more conventional, accepting personal unimportance, agreeableness, have more resistance to threat than persons with apersonal religiousness.